

*Н.М. БУНЯК, кандидат економічних наук, директор
Інституту сільськогосподарської мікробіології та
агропромислового виробництва НААН*

До питання формування пропозиції на ринку насіння озимого жита

Постановка проблеми. Зернове господарство України є стратегічною і найефективнішою галуззю сільськогосподарського виробництва. Зерно є й буде завжди ліквідним товаром, оскільки становить основу продовольчої безпеки всіх країн світу. Процес інтенсифікації виробництва зерна тісно пов'язаний із використанням новітніх досягнень у галузі селекції та насінництва. Запровадження нових продуктивніших, стійкіших до несприятливих погодно-кліматичних умов і хвороб сортів, оновлення асортименту насіння високих репродукцій дає змогу підвищити врожайність та виробництво зерна на 20-25%.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання формування пропозиції як складової ринку сільськогосподарської продукції висвітлені в працях вітчизняних учених економістів-аграрників – В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, О.В. Захарчука [5], Ю.О. Лупенка [9], П.Т. Саблука, О.М. Шпичака [9], У. Кьостера [7] та іноземних дослідників [10 – 13].

Мета статті – визначити структуру пропозиції за категоріями й сортами, основні фактори, що впливають на її формування на ринку насіння озимого жита, запропонувати рекомендації щодо оптимізації сортового складу та розподілу за категоріями насіння.

Виклад основних результатів дослідження. Пропозицію на ринку насіння зернових колосових формує значна кількість підприємницьких структур, які щорічно

проходять атестацію на право виробництва й реалізації насіння і садивного матеріалу.

Питання формування пропозиції на ринку насіння, на нашу думку, необхідно починати з вивчення нормативних документів, що його регламентують (розділ 4 «Обіг насіння і садивного матеріалу» Закону України «Про насіння і садивний матеріал» [1].

Насіння стає товаром та потрапляє на офіційний ринок лише за наявності сертифіката. Насіння вважається сертифікованим, якщо воно відповідає вимогам нормативно-правових актів за сортовою чистотою і посівними якістьми та належить до сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України. Сертифікація насіння здійснюється територіальними органами Державної сільськогосподарської інспекції України. Процедура сертифікації насіння включає виконання комплексу заходів контролю на всіх етапах розмноження насіння, спрямованих на визначення його сортових та посівних якостей. Для проведення сертифікації суб'єкт насінництва за два місяці до посіву насіння подає органу сертифікації повідомлення на проведення сертифікації й укладає договір про надання послуг із проведення зазначених робіт. До повідомлення додаються копії ліцензійної угоди на право поширення сорту з його описом, план-схеми розміщення насінневих посівів, сертифіката на насіння, яким засіватимуть насіннєві посіви.

Визначення сортових якостей насіння здійснюється інспектуванням, ділянковим і лабораторним сортовим контролем на відповідність сорту морфологічними ознаками, визначеним при його реєстрації. Інспекту-

ванню підлягають насіннєві посіви усіх категорій насіння, призначені для використання на насіннєві цілі. За результатами інспектування складається акт. Для проведення ділянкового й лабораторного сортового контролю державний інспектор відбирає пробу насіння сорту рослин і передає її до закладу експертизи. Для добазового та базового насіння ділянковий і лабораторний сортовий контроль є обов'язковим для всіх партій насіння.

Визначення посівних якостей насіння проводиться на основі його результатів після повідомлення органу сертифікації суб'єктом насінництва про формування партій насіння, для чого державний інспектор проводить маркування партій насіння та відбирає середні проби. Аналіз проби з визначення посівних якостей насіння проводиться відповідно до державного стандарту України «Насіння сільськогосподарських культур. Сортові та посівні якості. Технічні умови» ДСТУ – 2240-93. За результатами аналізу проб складається протокол випробувань, який передається органу сертифікації для оформлення сертифіката.

Сертифікат на насіння – документ, що засвідчує сортові й посівні якості насіння, видається суб'єкту насінництва після проведення робіт із визначення сортових і посівних якостей, відповідає визначеній формі, має індивідуальний номер та серію. Відповідно до проекту наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру сертифікатів на насіння та / або садивний матеріал» [2] копія сертифіката направлятиметься до Держсільгоспінспекції України для включення його в Реєстр сертифікатів. Запровадження Реєстру сертифікатів передбачено ст. 18 Закону України «Про насіння і садивний матеріал». Реєстр – інформаційна система, яка містить відомості про видані сертифікати на насіння й володільців цих сертифікатів. Після того, як почне працювати передбачена система контролю сертифікатів, можна буде з великою достовірністю

визначати пропозиції на ринку насіння по кожному сорту та категорії насіння.

Ринок насіння залежно від його категорії представлений добазовим насінням (розсадники розмноження першого й другого року), базовим насінням (супереліта та еліта) і сертифікованим насінням (перша й наступні репродукції). Добазове насіння на ринку пропонують оригінатори сорту. Наукові установи, що займаються селекцією, мають можливість одержувати додаткові кошти на розвиток матеріально-технічної бази та матеріальне стимулювання селекціонерів в основному з двох джерел: від реалізації насіння й одержання роялті. Попит на добазове насіння формують підприємства, що атестовані на виробництво базового насіння. Зазвичай пропозиція на ринку добазового насіння переважає попит. Незадоволеним попит може бути лише в перші роки входження сорту у виробництво та у роки, коли з якихось причин був порушений регламент вирощування, внаслідок чого насіння не було сертифікованим. В окремі роки установи – оригінатори невинуватено завищують заплановані обсяги виробництва оригінального насіння. Збільшення обсягів пропозиції призводить до встановлення ціни, що не відповідає реально понесеним витратам. Ринкова конкуренція установ – оригінаторів за збільшення обсягів поширення своїх сортів є основною причиною невинуватено великих планових обсягів виробництва оригінального насіння.

Насіння на ринку в своїй основі є ліцензійною продукцією, тобто виробленою з використанням об'єкта права інтелектуальної власності, майнові права на який надані згідно з ліцензійним договором на використання об'єкта права інтелектуальної власності [3]. Інформацію про планові обсяги виробництва насіння можна одержати з Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу, що формується за результатами щорічної атестації насіннєвих підприємств.

1. Плановані обсяги виробництва насіння жита озимого, т

Рік	Добазове	Базове	Сертифіковане	Усього
2007	53,5	9551,4	15167,5	24772,4
2008	452,2	5660,4	29886,3	35998,9

2009	899,5	11885,4	11935,0	24719,9
2010	1480,0	5292,0	7047,0	13819,0
2011	139,3	5291,4	7227,0	12657,7
2012	111,5	6052,0	5852,0	12015,5

Джерело: Дані Державних реєстрів виробників насіння і садивного матеріалу.

Пропозицію насіння певного виду культур на ринку можна розглядати як сукупність сертифікованого насіння різних сортів та категорій. Виходячи з фактичних площ посіву, оптимальних норм висіву насіння, визначених у наукових працях і підтверджених практикою по кожному виду зернових, можна з великою достовірністю визначити загальні обсяги потреби насіння, а звідси – й потенційний обсяг ринку насіння. По житю в останні три роки потреба коливається в межах 45-50 тис. т. Більшу частину потреби сільськогосподарські підприємства забезпечують за рахунок власного виробництва. Ринок забезпечує лише 16-22% загальної потреби в насінні. Спостерігається тенденція до зменшення обсягів запланованого виробництва

насіння за всіма категоріями (табл. 1). Найсуттєвішого зменшення зазнала категорія сертифікованого насіння, його обсяги скоротилися майже в два рази. Невиправдано великим у 2009-2010 роках були обсяги добазового насіння, що, на нашу думку, пов'язано з дією бюджетної програми «Селекція в насінництві», за якою відшкодовувалися понесені витрати у ланках первинного насінництва. Для об'єктивності аналізу запланованих обсягів виробництва насіння різних категорій проведемо умовні розрахунки потреби насіння різних категорій для виробництва товарного жита на площі 10 тис. га за умови посіву насінням не нижче другої репродукції (табл. 2).

2. Розрахунок потреби насіння різних категорій на 10 тис. га товарних посівів жита озимого

Категорія посіву	Площа посіву	Потреба в насінні для вирощування запланованої категорії			Вироблено насіння	
		Категорія насіння	Норма висіву на 1 га	Загальна потреба насіння	з 1га	усього
Товарний	10000	РН-2	0,2	2000	*	*
Насіннєвий РН-2	1000	РН-1	0,2	200	2	2000
Насіннєвий РН-1	100	еліта	0,2	20	2	200
Насіннєвий еліта	10	супереліта	0,2	2	2	20
Насіннєвий супереліта	1	РР-2	0,2	0,2	2	2

Джерело: Власні розрахунки.

Маючи розрахунок потреби насіння на 10 тис. га товарних посівів, можна визначити потребу на загальну площу посіву 2012 року 220 тис. га, яка приблизно становитиме по сертифікованому насінню 48,4 тис. т, базовому – близько 500 т, добазовому – 5 т. Отже, ринок пропозиції добазового й базового насіння з моменту планування обсягів уже приречений на перевиробництво. Категорія сертифікованого насіння при укладенні ліцензійних угод, визначенні обсягів виробництва менша від потреби лише на 15%. Насіннєві підприємства, знаючи реально малий попит на сертифіковане насіння, не укладають ліцензійних угод і не включають його до запланованих обсягів. Специфіка насіння сортів зернових колосових, на відміну від гібридів інших культур, така, що насіння наступних генерацій зберігає свої господарсько-цінні ознаки, а тому підприємства виробляють значну кількість власного насіння нижчих репродукцій, економлячи при цьому значні кошти. Аналіз даних по сертифікації насіння показує реальний вплив ринку на формування обсягів пропозиції, відбувається зменшення останньої по добазовому насінню, зростання відносно розрахункової його потреби. Значна частина товаровиробників купує елітне насіння з наступним вирощуванням нижчих генерацій насіння у своїх підприємствах. Тому обсяг ринку базового насіння майже в 10 разів більший за розрахункову потребу, й відповідно зростає від розрахункового також попит на добазове насін-

нів інших культур, така, що насіння наступних генерацій зберігає свої господарсько-цінні ознаки, а тому підприємства виробляють значну кількість власного насіння нижчих репродукцій, економлячи при цьому значні кошти. Аналіз даних по сертифікації насіння показує реальний вплив ринку на формування обсягів пропозиції, відбувається зменшення останньої по добазовому насінню, зростання відносно розрахункової його потреби. Значна частина товаровиробників купує елітне насіння з наступним вирощуванням нижчих генерацій насіння у своїх підприємствах. Тому обсяг ринку базового насіння майже в 10 разів більший за розрахункову потребу, й відповідно зростає від розрахункового також попит на добазове насін-

ня. Обсяг ринку сертифікованого насіння має тенденцію до зниження і забезпечує лише 12% від обсягів загального використання насіння даної категорії (табл. 3,4). Сертифіковане насіння зазвичай купують підприємства, що входять до складу холдингів, партія-

ми більше 50 т. Обсяги закупівлі добазового насіння окремими споживачами коливаються в межах 0,2-1 т на площу вирощування 1-5 га, що пов'язано з високими цінами на оригінальне та незначним попитом на суперелітне насіння.

3. Кількість сертифікованого насіння жита озимого за категоріями

Рік	Усього сертифіковано насіння, т	У т.ч. за категоріями		
		добазове	базове	сертифіковане
2010	9662,6	222,7	3292,7	6147,2
2011	5319,8	115,5	3178,4	2025,9
2012	7184,8	74,5	4022,2	3088,1

Джерело: Дані Державної насіннєвої інспекції.

4. Розрахунок потреби насіння жита озимого та його фактичне забезпечення

Рік	Площа посіву в сільськогосподарських підприємствах, тис. га	Фактична потреба в насінні, тис. т	Заплановані обсяги виробництва, тис. т	Сертифіковано насіння, тис. т
2010	223,0	44,6	24,7	9,7
2011	241,5	48,3	13,8	5,3
2012	217,3	43,5	12,7	7,2

Джерело: Власні розрахунки за даними офіційних джерел.

На прикладі поширення сорту озимого жита Синтетик 38 проаналізуємо обсяги обігу законного ринку насіння упродовж 2006 - 2012 років. Сорт внесений до Реєстру сортів на 2006 рік. Відповідно до Каталогу сортів Синтетик 38 має високий потенціал урожайності, добре реагує на мінеральне живлення, стійкий до вилягання, засухи, осипання, має високу стійкість до грибкових хвороб, куцистість, крупне зерно, довгий колос, високе число падіння, зимостійкість вище середньої. За період сортовипробуван-

ня врожайність сорту становила 53,2-62,0 ц/га. Максимальна врожайність – 79,8 ц/га – одержана на Маньківській ДСДС у 2004 році [6]. Власник майнового права на поширення сорту – Носівська селекційно-дослідна станція НААН – почав займатися поширенням сорту в рік внесення його до Реєстру сортів рослин із 2006 року. Вислів «законний ринок» вимушені вживати, оскільки ліцензованих обсягів насіння недостатньо для забезпечення площ, бо його площі займає сорт Синтетик 38.

5. Динаміка обсягів репродукування насіння озимого жита сорту Синтетик 38 у насінницьких підприємствах України

Рік	Реалізовано насіння ори- гіном сорту, т	Укладено ліцензійних угод				Надано звітів за виконання ліцензійних угод	Вироблено насіння за звітами установ ліцензіатів, т	
		кількість	обсяги виробництва насіння за ліцензійними угодами, т				БН	СН
			усього	БН	СН			
2006	1,0	0	0	0	0	0	0	0
2007	37,0	1	80	80	0	1	68	0
2008	212,0	13	502	152	350	11	150	253
2009	38,8	36	3523	1960	1563	18	620	81
2010	102,0	9	583	365	220	8	363	17
2011	16,2	18	1841	458	1383	18	435	729
2012	85,0	15	2272	732	1540	13	540	832

Джерело: Дані офіційної звітності Носівської СДС ІСМАВ НААН.

За даними таблиці 5 можна зробити висновки, що насіннєві підприємства, які вирощують базове насіння, практично виконують взяті на себе зобов'язання по обсягах його виробництва. Відсоток виконання запланованих обсягів був більшим 73% протягом п'яти років і лише в 2009 році – 31%.

Виконання договірних зобов'язань по сертифікованому насінню коливається в межах від 72 до 5%. Сукупне виробництво не покриває потребу в насінні даного сорту. Загальний обсяг пропозиції на ринку в 2011 році становив 1180 т. Даної кількості насіння достатньо для вирощування у 2012 році озимо-

го жита сорту Синтетик 38 приблизно на площі 4 тис. га. Фактично за рахунок ринку було забезпечено потребу в насінні на 15%.

Ринок насіння жита озимого крім категорій насіння характеризується й присутнім на ринку сортовим складом.

6. Динаміка сортового складу жита озимого, що вирощується в сільськогосподарських підприємствах

Рік	Кількість сортів, що вирощувались в с.-г. підприємствах		Кількість сортів, за якими визначені обсяги виробництва насіння в Реєстрі виробників
	усього	у т.ч. занесених до Реєстру	
2010	52	44	22
2011	42	38	23
2012	38	33	20

Джерело: Власні розрахунки за даними офіційних джерел.

Різноманіття сортового складу, що представлений в Реєстрі сортів, є однією з причин досить великої їхньої кількості, що вирощують сільськогосподарські підприємства. Продовжується практика вирощування сортів, що не внесені до Реєстру сортів, та по яких не ведеться насінництво (табл. 6). У 2012 році по 13 сортах були відсутні офіційні обсяги виробництва насіння, з них 8 сортів, що були внесені до Реєстру до 2000 року

й належать установам, що мають у своїй власності конкурентоспроможні сорти. На нашу думку, це спричиняє недобір урожаю з одиниці площі, що в свою чергу знижує ефективність використання головного фактора сільськогосподарського виробництва – землі. Було б доцільно на законодавчому рівні передбачити умови автоматичного виведення сортів з Реєстру за відсутності насінництва упродовж певної кількості років.

7. Планові обсяги виробництва насіння жита озимого в розрізі сортів і категорій на 2012 рік

Сорт	Рік внесення до Реєстру	Площа посіву врожаю 2013 року, тис. га	Заплановані обсяги – всього, т	У тому числі		
				ДБ	БН	СН
Синтетик	2006	45,3	2454,0	2,0	1140,0	1312,0
Боротьба	1993	20,0	2115,0	0	1069,0	1046,0
Клич	2003	13,9	1151,0	16,0	665,0	720,0
Хамарка	2007	16,6	1035,0	0	665,0	370,0
Інтенсивне 99	2002	14,4	825,0	20,0	455,0	350,0
Інтенсивне 95	1999	13,7	0	0	0	0
Пікассо	2009	15,5	800,0	0	0	800,0
Сіверське	2007	16,2	785,0	25,0	270,0	490,0
Дозор	2005	3,9	635,0	0	585,0	50,0
Хлібне	2007	8,5	600,0	0	450,0	150,0
Харківське 98	1999	24,5	220,0	0	70,0	150,0
Данковський діамант	2012	1,4	190,0	0	190,0	0
Пам'ять Худоська	2010	0,3	189,0	4,0	170,0	15,0
Забава	2010	2,9	150,0	20,0	10,0	120,0
Юр'вець	2007	1,5	131,0	0	5,0	126,0
Ірина	2004	1,4	85,0	3,0	62,0	20,0
Хасто	2002	2,2	73,0	0	43,0	30,0
Богуславка	1995	4,8	20,0	10,0	10,0	0
Слобожанець F1	2008	0,2	15,0	0	15,0	0
Воля	1996	1,2	12,5	4,5	8,0	0
Полі 2	2005	0,8	5,0	0	5,0	0
Велетень	2005		2,0	2,0	0	0

Джерело: Власні розрахунки за даними офіційних джерел.

Порівняння запланованих обсягів виробництва з потребою в насінні, розрахованою на реальні площі посіву, показує, що по сортах, які займають більше 10 тис. га, забезпеченість за рахунок ринку можлива лише в

межах від 20% по Харківському 98, до 53% по Боротьбі (табл. 7). Така ситуація склалася тому, що установи – оригінатори практично не можуть впливати на формування як планових, так і фактичних обсягів пропозиції

насіння на ринку конкретних сортів. Укладаючи ліцензійні договори, ліцензіар виходить із можливих обсягів продажу насіння певного сорту та категорії. Підприємства, що виробляють продовольче й фуражне зерно, придбавши насіння високих репродукцій, кілька років особисто займаються виробництвом насіння для власних потреб, і лише після того, як насіння стає масовою репродукцією, знову забезпечує потребу за рахунок придбання його на ринку. По сортах, що внесені до Реєстру, починаючи з 2010 року можна простежити різну маркетингову політику просування, що її ведуть власники сортів. Планові обсяги насіння сорту Пам'ять Худерка перевищують потребу більше, ніж у 3 рази, в даному факті можна бачити бажання власників щодо інтенсивного просування сорту на ринок. Данковський діамант забезпечує потребу в насінні на 67%, що є типовим у період входження сорту на ринок. Активне поширення сорту Забава Носівської СДС ІСМАВ НААН можливе лише за умови наявності значних конкурентних переваг (рівень урожайності, якості зерна, технологічності), оскільки на третій рік районування планова забезпеченість насінням становить лише 25% від уже наявних площ посіву.

Звертає увагу політика, що її притримуються власники чи підтримувачі іноземних сортів. Сорт Пікассо на ринку з 2009 року висівається в 15 областях, проте право виробництва сертифікованого насіння обсягом 800 т мають лише два підприємства в двох областях. Реалізація репродукційного насіння, на думку власників, спонукатиме господарюючі суб'єкти частіше поновлювати насіннєвий матеріал.

Висновки. Пропозицію насіння зернових колосових формують партії сертифікованого насіння, що належать суб'єктам насінництва, які пройшли щорічну атестацію. Загальний обсяг пропозиції забезпечують певні сорти та категорії насіння. Ринок насіння продовжує формуватися, оскільки лише на 16-22% загальна потреба забезпечується за рахунок купівлі. Структура пропозиції насіння за сортами й категоріями не відповідає фактично висіяному сортовому складу та його категоріям, що зумовлено значним обсягом виробництва насіння безпосередньо господарюючими суб'єктами. Значні резерви збільшення обсягів виробництва й підвищення ефективності виробництва зерна забезпечить використання районованих сортів, за якими ведеться насінництво.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про насіння і садивний матеріал» від 02.10.2012 р. № 5397 http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MK120862.html.
2. Повідомлення про оприлюднення проекту наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру сертифікатів на насіння та / або садивний матеріал» <http://minagro.gov.ua/node/4728>.
3. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Національного стандарту №4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» №1185 від 3 жовтня 2007 р.
4. Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. – К.: Алфера. 2008. – 466 с.
5. Захарчук О.В. Оцінка вартості сорту рослин як об'єкта інтелектуальної власності / О.В.Захарчук // Економіка АПК. – 2013. – №2. – С. 86-93.
6. Каталог сортів на 2007 рік.
7. Кьостер Ульріх. Основи аналізу аграрного ринку / наук. ред. пер. О. Нів'євський / Ульріх Кьостер. – К.: Вид-во АДЕФ –Україна, 2012. – 486 с.
8. Нікішина О.В. Деформації відтворювальних процесів на ринку насіння зернових культур / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2013. – №1(17). – С. 45-53.
9. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк В.М. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 516 с.
10. Boaitay Albert Grain market deregulation: a case study of the Canadian and Australian wheat boards/ Boaitay A. // Journal of Public Affairs. – 2013. – Vol. 13. – No. 2. – ph. 282-287
11. Kent J. Bradford, Hiroyuki Nonogaki Seed Development, Dormancy and Germination / Bradford K., Nonogaki H. // Annual Plant Reviews. – 2007. – Vol.27
12. Cramer Hans-Hermann Crop Protection / Cramer H. // Ullmann's Encyclopedia of Industrial Chemistry . – Wiley-VCH. – 2000. – 230 с.
13. Emran M., Shilpi F. The extent of the market and stages of agricultural specialization / Emran M. Shahe, Shilpi Forhad // Canadian Journal of Economics. – 2012. – Vol. 45. – No. 3. – pp. 1125-1153.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2013 р.

*